

Pregledi i osvrti

Pregledni članak UDK 165: 130.2

Nataša Bokan, Zagreb

Feministička epistemologija

Uvod

Društveni i intelektualni kontekst promišljanja o ženama, feminizmu, znanosti i znanju ubrzano se mijenjao posljednjih 30-ak godina. Feminističke diskusije o znanosti, tehnologiji i teorijama znanja javljaju se u trenutku rastućeg skepticizma prema koristima koje znanost i tehnologija donose društvu. Krajem osamdesetih godina pojavilo se mnoštvo kritičkih preispitivanja zapadne znanosti, tehnologije i epistemologije – iz perspektive mirovnih i ekoloških pokreta, ljevice, filozofa, povjesničara, sociologa znanja, kritičara Trećeg svijeta, te zapadnih feministkinja. Neki su od njih usmjereni na društvenu upotrebu znanosti, pa su »prepoznali znanost kao produženu ruku kapitalističkog poretka i sredstvo eksploatacije te je proglasili suučesnicom u podčinjavanju žena, manjina i nerazvijenih zemalja« (Matić, 2001: 8). Međutim, postoje i »dublje« kritike koje su usmjerene na karakter znanstvene spoznaje. Do pojave ovih, kritika znanosti je bila shvaćena kao »objektivna i vrijednosno neutralna spoznaja koja nas putem univerzalne, od konteksta nezavisne metode opskrbljuje istinitim činjenicama o svijetu« (Matić: 2001: 8). Jedni od prvih suvremenih teoretičara koji su potkopali ovakvo viđenje znanosti bili su T. Kuhn i P. Feyerabend. Oni su utvrdili da »ne postoji neutralno iskustvo i neutralni jezik opservacije, te da teorije nisu u cijelosti određene činjenicama« (Matić: 2001: 10). Sociološke studije znanosti pokazale su da je znanost prvenstveno društvenog karaktera i da na njezinu praksu utječu društveni interesi i potrebe.

Dakle, feminističke kritike nisu izolirani slučajevi, već su tematski i historijski povezani s plimom kritičkih analiza znanosti, predodžbi znanja i socijalnih odnosa u modernom, zapadnom svijetu.

Oslanjajući se na rastuće kritike, feministička je kritika postavila važna pitanja o strukturi i upotrebi znanosti te o podrijetlu, problemima, društvenom značenju i teorijama znanja.

»Feministkinje postavljaju 'žensko pitanje' u znanosti: što žene žele od znanosti i njene tehnologije, ali postavljaju i 'znanstveno pitanje' u feminizmu: je li moguće u svrhu osloboditeljskih ciljeva upotrijebiti znanost koja je tako očigledno usko povezana sa zapadnim, građanskim i muškim zamislama?« (Harding, 1991: VII).

Kritičari/ke znanosti smatraju potrebnim obuhvatnije razumijevanje načina na koje razvoj zapadnih znanosti i modela znanja podupire Zapadno društvo i kulturu, pospješuje njegov razvoj, te istovremeno dovodi do nerazvika/unazađivanja i kontinuiranog stvaranja Drugih – ljudi Trećeg svijeta, žena, siromašnih.

1970-ih godina, suvremena feministička teorija iznjedrila je kritički teorijski koncept *roda* predstavljen kao način razlikovanja društvene konstrukcije

maskulnosti (muškosti) i feminitnosti (ženskosti) od bioloških kategorija muškog i ženskog. U sociološkom smislu, rod se odnosi na kulturne ideje koje stvaraju slike ženâ i muškaraca te očekivanja njihova ponašanja. Dakle, razlika između roda i spola jest u tome što je prvi društveno, a drugi biološki određen.¹

Feministkinje su ubrzo »počele koristiti ovaj koncept kao analitički alat za proučavanje utjecaja rodne ideologije na društvene strukture i intelektualni svijet, te su svojim kritikama utvrdile da suvremena znanost proklamira takvu, određenu i povijesno specifičnu ideologiju roda« (Keller, 1999: 2).

»Započevši proučavanjem barijera s kojima su se znanstvenice suočavale kroz povijest i osnaživanjem sjećanja na znanstvenice koje su izbrisane iz povijesti i znanosti, feministkinje su nastavile stvorivši čitavu novu perspektivu na prirodu znanstvenog proučavanja« (Keller, 1999: 2).

1960-ih i 1970-ih godina odbačeno je viđenje znanosti kao neutralne i bez utjecaja klase, rase, roda, nacionalnosti i politike (Rose, 1987: 268). Kampanje protiv znanosti – koja izravno ili neizravno podržava zloupotrebu, militarizaciju i zagađenje – ustanovile su da iza neutralnosti znanosti stoje »bijeli muškarci privilegiranih položaja u razvijenim industrijskim društvima te da nehumane tehnologije koje znanost proizvodi služe stvaranju profita nekih, a na štetu mnogih« (Rose, 1987: 269). Problem znanosti i tehnologije jest što su uklopljene u sistem kapitalističke dominacije, a i one patrijarhalne, te je posebno teško govoriti o znanosti u kontekstu oba ta sistema (Rose, 1987). No, znanstvenice feministkinje artikulirale su elemente feminističke kritike koji su suprotstavljeni konvencionalnim znanstvenim koncepcijama te »imaju potencijal da oslobode znanost od predrasuda i rasvijetle njezine podstrukture kako bi se postigla veća objektivnost« (Keller, 1999: 28).

L. Schiebinger navodi nekoliko bitnih momenata zbog kojih je nepristranost u znanosti dosad bila onemogućena, a koji se odnose na nejednakosti u moći. Znanost se ne može smatrati neutralnom dokle god neke grupe bivaju sustavno isključivane iz njezinih institucija. Zatim, asimetrija u društvenoj moći daje autoritet glasu znanosti (onima koji ne nose predznak »objektivnosti«, kojeg daje institucija znanosti, pripisan je niži kredibilitet). I treće, znanost se ne može smatrati neutralnom sve dok u svojim istraživanjima sustavno zanemaruje i/ili isključuje određene subjekte i probleme (Schiebinger, 1996).

Osnovnu novinu koju ženska perspektiva u sociologiji i općenito znanosti donosi, jest činjenica da

»... žena u sociologiji nije više samo predmet, objekt koji netko drugi promatra, analizira i svrstava u razne modele tumačenja već ona postaje i subjekt tog istog znanstvenog diskursa i te iste znanstvene prakse« (Papić, 1987: 33).

Može se reći da je čitava »feministička teorija iznikla iz pitanja kako se svijet (politički i intelektualni) mijenja putem iskustava i perspektiva žena« (Keller, 1999: 3).

Među feministkinjama postoje barem tri različita mišljenja o znanosti, koja se međusobno ne slažu u mnogo važnih aspekata i pitanja. Ipak, sva ona ne kritiziraju samo »lošu znanost« nego i problematiku, etiku, posljedice i status onoga što zovemo uobičajenom znanosti (*science as usual*). Kritike uobičajene znanosti svode se na poziv za boljom znanosti i sve te važne tendencije unutar feminizma predlažu empirijski primjerenije i teorijski manje pristrane i iskrivljene opise i objašnjenja žena, muškaraca, rodničkih odnosa i

ostalnih društvenih i prirodnih svjetova, uključujući i pitanje kako znanost funkcionira (Harding, 1991).

Tri su feministička epistemološka programa: *feministički empirizam*, koji pokušava ispraviti »lošu znanost«; *feministička teorija stajališta*, koja pokušava konstruirati znanje iz perspektive života žena; i *feministički postmodernizam*, sumnjičav prema prosvjetiteljskoj odanosti karakterističnoj za navedene znanstvene i epistemološke projekte.

Feministička epistemologija

Epistemologija je jedno od temeljnih područja filozofije unutar kojeg se teoretičari bave prirodom, izvorima i ograničenjima znanja. Ova filozofska disciplina propituje valjane uvjete spoznavanja. Dolazi od grčke riječi »*episteme*« – što znači: znanje, znanost.

Utjecaj feminizma na epistemologiju započeo je pitanjem o čijem znanju govorimo. Feministička epistemologija je, kao i mnogi drugi postprosvjetiteljski, postkolonijalni projekti, izrasla iz kritičkog propitivanja univerzalističkih pretpostavki teorijâ znanja zapadne filozofske tradicije. Jedna od takvih jest ona Descartesova. On zastupa radikalni dualizam koji označava opozicije između razuma i strasti, slobode i ograničenosti, uma i tijela. Njegove su opozicije zaoštrile spolne razlike između muškaraca i žena, a on oživljava Aristotelove binarne opozicije: muško-žensko, aktivno-pasivno, dobro-zlo, forma-materija, svjetlo-tama, desno-lijevo, ravno-krivo, neparo-parno, ono što miruje–ono što se kreće (Gatens, 2000: 22). Jedna strana binarnih opozicija uvijek odražava veću moć i tako stvara dominaciju u društvu, koja se održava znanošću, institucijama, kulturom. Tako su muškoj strani pripisane superiorne kvalitete, a ženskoj manje vrijedne. Sve to proizvelo je nove opozicije: razum-osjećaji, činjenice-vrijednosti, kultura-priroda, znanost-vjeronanje, javno-privatno, muževnost-ženstvenost (Geiger, 2002: 110).

I Kant je bio predmetom feminističkih kritika, ponajviše zbog njegove mizoginije i preziranja tijela. Kant najjasnije artikulira prosvjetiteljski program definirajući središnja filozofska pitanja apstraktnima, univerzalnima i transcendentnima, a nipošto povezanima s tjelesnom egzistencijom, emocijama ili empirijskim identitetom (May Schott, 2000: 39–41). Sve te momente Kant proglašava marginalnima. Međutim, kompleksnost Kantove filozofije ne daje povoda samo za kritike; Kantova filozofija pruža temelj za individualni razum, napredak i slobodu, što su preduvjeti za diskurs ženskog pokreta i političkih postignuća što su ih žene ostvarile (May Schott, 2000: 42).

Filozofija na koju se oslanja feministička epistemologija jest pragmatizam. Predstavnici pragmatizma² smatraju da spoznaja polazi od konkretnih empirijskih iskustava koja imaju svoje praktičke posljedice. Pragmatisti naglašuju važnost iskustva, a tvrde i da je spoznaja interesna, pluralistična, multiperspektivna, obogaćena povijesnim, kulturnim, društvenim i psihološkim činjenicama (Haddock Seigfried, 2000). Pragmatizam odlikuju konkretne analize ljudskog stanja, važnost inteligencije i njezinih ograničenja, te pluralistične interpretacije spoznaje. Spoznaja putem iskustva interaktivan je proces koji uključuje pojedinca, društvo i prirodne uvjete spoznaje (Had-

¹ Postoji tumačenje da je i spol društveno definiran, jer u nekim kulturama postoji distinkcija na više od dva spola.

² Charles Sanders Peirce i William James; Josiah Royce Dewey.

dock Seigfried, 2000: 52). Pragmatisti su unijeli u istraživanja doživljaje različitih spolnih, rasnih, klasnih grupa – što predstavlja veliku važnost za feminističku epistemologiju.

Feministička epistemologija nastaje i razvija se pod okriljem socijalnog konstruktivizma, što prije svega znači da uključuje utjecaj postmodernističkih i antiesencijalističkih kritika tradicionalnih epistemoloških projekata. Ona kao ključnu postavku sadrži tezu da »epistemologija neutralnoga, nezainteresiranog promatrača svijeta treba biti zamijenjena epistemologijom senzibilnom na sve specifičnosti socijalnoga konteksta« (Prijić-Samaržija, 2002: 22). Zagovornice feminističke epistemologije na strani su kritike konvencionalne epistemologije, pa drže da je potrebno postaviti pitanje o čijem znanju govorimo, istraživati kako ljudi znaju to što znaju, te odbaciti apsolutistički ideal čistog istraživanja i znanstvene objektivnosti.

»One epistemologiju vide kao izvjesnu sociologiju znanja čiji je temeljni zadatak objasniti kako složeni socijalni kontekst proizvodi različite oblike znanja, a ono specifično što donosi feministička epistemologija unutar socijalnog konstruktivizma jest naglašavanje kako se iza kvazi-neutralnosti velikih tradicionalnih epistemoloških projekata zapravo krije muškarac – bijelac srednje klase unutar zapadne civilizacije« (Prijić-Samaržija, 2002: 22).

Cilj ove nove epistemologije nije samo utvrditi ovisnost spoznaje o socijalnom kontekstu već i očistiti je od androcentričnih predrasuda i ustanoviti metode koje ne smiju biti ignorantske prema rodnim specifičnostima.

Prepoznavanje i

»... kritiku³ seksizma i androcentrizma, koje je poteklo iz feminističke perspektive, većina znanstvenika je smatrala politikom (i time suprotnošću razumu), pa i prijetnjom njihovim pokušajima da stvore 'čiste' opise i objašnjenja pravilnosti i uzročno posljedičnih pojava u prirodi i društvenim odnosima« (Harding, 1991: 105).

No,

»V. Katunarić jasno ističe da je žensko polazište kamen temeljac što nedostaje u povijesnoj zgradi humaniteta i koji ne reducira tu povijest nego je obogaćuje, upozoravajući da je zapravo povijest reducirana bez njega« (Papić, 1987: 32).

S. Harding zaključuje da su u suvremenom zapadnom društvu koncepti žene i društveno legitimnog znanja konstruirani u suprotnosti jedan prema drugome.

»Žene nikada nisu imale autoritet da ustanove vlastiti ili bilo čiji položaj, ili da zahtijevaju na koji način bi se ti uvjeti trebali promijeniti. Ono što se smatra općenitim društvenim znanjem nikada nije proisteklo iz postavljanja pitanja iz ženske perspektive« (Harding, 1991: 106).

Kako bi se ovakvo stanje promijenilo, odnosno poboljšalo, artikulirano je nekoliko različitih feminističkih epistemoloških pristupa. Tri su nove feminističke teorije znanja: feministički empirizam, feministička teorija stajališta i feministički postmodernizam.

Iako feministkinje nude dobra objašnjenja zašto seksisti i/ili seksistička društva vjeruju u određene stvari, konvencionalna epistemologija proglašava takva objašnjenja »samo« psihološkim, sociološkim ili povijesnim.

»Klasična epistemologija potpuno je nezainteresirana za važnost socioloških ili povijesnih objašnjenja vjerovanja za filozofiju i prema njoj je feministička teorija znanja nepotrebna« (Harding, 1991: 108).

Konvencionalna epistemologija sumnja da bi žene i politika uopće mogle proizvesti činjenice/istine koje bi se smatrale izazovom nepristranim, objek-

tivnim i vrijednosno neutralnim istinama stvorenim u prirodnim i društvenim znanostima. Ista iskazuje skepticizam prema mogućnosti da rezultati različitih feminističkih istraživanja ikad dobiju znanstveni status što ga imaju rezultati nefeminističkih istraživanja.

Jesu li feminističke tvrdnje zaista znanje ili samo mišljenje (ili čak ideologija?) (Harding, 1991). Još općenitije skeptično pitanje što ga S. Harding postavlja jest

»(T)ko uopće može biti nositelj legitimnog znanja? Jesu li to muškarci dominantne klase i rase? Koje kriterije tvrdnja mora zadovoljiti da bi bila legitimirana kao znanje? Što se uopće može znati? Jesu li povijesne istine znanje? Mogu li se društveno uvjetovane tvrdnje smatrati znanjem? Je li svo tako uvjetovano znanje jednako vjerojatno i značajno? Što je priroda objektivnosti? Ako objektivnost ne zahtijeva vrijednosnu neutralnost, kako ćemo razlikovati svijet kakav on jest i kakav želimo da bude? Mora li istraživač biti nepristran i društveno nevidljiv subjektu istraživanja? Je li moguće nepristrano znanje u društvu koje je duboko stratificirano rodom, rasom i klasom?« (Harding, 1991: 110).

Svim tim pitanjima S. Harding propituje čitavo jedno polje znanja u slučaju feminističkog istraživanja, a feminizam propituje čitav konceptualni okvir – njegove moralne, političke i metafizičke pretpostavke. Važno je reći i to da feminizam nije jedini koji to čini; povjesničari i sociolozi znanja također smatraju da će znanstvena tradicija imati poteškoća s opravdavanjem nekih široko prihvaćenih tvrdnji.

Feministička epistemologija stajališta

Feministički pristupi znanstvenom znanju veliki su izazovi dominantnoj epistemologiji i filozofiji znanosti, a najveći od njih jest »feministička epistemologija stajališta«. Zastupnice ovog pristupa⁴ žele podići svijest angažirajući se društveno i politički kako bi otkrile pogrešne pretpostavke na kojima počivaju i održavaju se obrasci dominacije i subordinacije u društvu (Code, 2000). Teoretičarke stajališta drže da je nedovoljno strogo slijeđenje postojećih znanstvenih normi samo dio problema – veći je problem što su norme i metode unutar znanstvenih disciplina preslabe da omoguće znanstvenicima/ama da sustavno pronalaze i eliminiraju iz rezultata istraživanja one društvene vrijednosti i interese koji postoje u čitavoj znanstvenoj zajednici, ili čak čitavom društvu. One razotkrivaju neprirodnost patrijarhalnog društvenog poretka koji jednako prirodno izgleda i tlačiteljima i potlačenima (Code, 2000).

Feministička epistemologija stajališta sukladna je nekim drugim teorijama stajališta. Jedna je od njih ona marksistička. Prema njoj, postoji više aspekata društvenog položaja radnika, npr. potlačenost, koji im omogućuju da zauzmu objektivniju perspektivu društva, tj. njihova potlačenost daje im ob-

³

Autorice kao što su Mary Wollstonecraft, Charlotte Perkins Gilman, Simone de Beauvoir, Judith Butler, Carole Pateman i druge.

⁴

Patricia Hill Collins, *Black Feminist Thought*, Unwin Hyman, Boston 1990.; Sandra Harding, »Rethinking Standpoint Epistemology: 'What is Strong Objectivity?'«, u: Linda Alcoff & Elizabeth Potter (ur.), *Feminist Epistemologies*, Routledge, New York 1993.; Nancy Hartsock, »The Feminist Standpoint: Deve-

loping the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism«, u: Sandra Harding (ur.), *Feminism and Methodology: Social Science Issues*, Indiana University Press, Bloomington 1987.; Hilary Rose, »Hand, Brain, and Heart: A Feminist Epistemology for the Natural Sciences«, u: Sandra Harding & Jean O'Barr (ur.), *Sex and Scientific Inquiry*, University of Chicago Press, Chicago 1987.; Dorothy Smith, »Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology«, *Sociological Inquiry* 44, 1974., str. 7–13.

jektivnu težnju za istinom o tome čiji se interesi zadovoljavaju u kapitalističkom poretku. Dakle, iz pozicija onih društvenih skupina s vrha društvene hijerarhije (one koje imaju političku, ekonomsku moć) nije moguće uočiti stvarne odnose među ljudima i s prirodom, dok je iz pozicija onih na dnu takve društvene hijerarhije moguće uvidjeti teže vidljive odnose. Iskustva i životi marginaliziranih ljudi nude specifičnu perspektivu problema, a uglavnom su podcijenjeni i zanemareni kao izvor uvećavanja objektivnosti. Društvena pozicija onemogućuje i postavlja ograničenja onomu što se može znati, a neke društvene pozicije – one dominantne i kritički neispitane – više su ograničavajuće od drugih u ovom smislu.

»Ono što ih u tolikoj mjeri ograničava jest njihova nesposobnost da postave kritička pitanja o vlastitim uvjerenjima« (Harding, 1993: 240).

Prema ovom shvaćanju, »način na koji žene doživljavaju društveni život daje im jedinstveni uvid u način funkcioniranja društva« (Haralambos, Holborn, 2002: 989).

D. Smith tvrdi kako je žensko iskustvo osnova feminističkog znanja, te da bi takvo znanje trebalo izmijeniti sociologiju. Sva različitost ženskih iskustava i života može biti polazište za kritička pitanja o životima tih žena, ali i o životima muškaraca i, što je još važnije, o njihovim međusobnim odnosima (Smith, 1999).

Epistemologija stajališta postavlja vezu između znanja i politike u središte svoje analize, želeći objasniti učinke što ih različite politike imaju na stvaranje znanja (Harding, 1993). Vrlo je važno istaknuti da teoretičarke epistemologije stajališta ne smatraju da su samo ženski životi valjano polazište istraživanja; one, naime, pridaju pozitivnu znanstvenu i epistemološku vrijednost općenito poziciji marginalnosti, čime ne isključuju važne doprinose onih nemarginaliziranih, tj. privilegiranih skupina (muškaraca, bijelaca i dr.) feminističkom i drugom istraživanju. Teorija stajališta jest snažna teorija kojom se može diskutirati pozicija bilo koje marginalizirane grupe, i koja sadrži epistemološke temelje – proučavanje onoga što i kako ljudi znaju, poboljšanja međugrupnog razumijevanja i komunikacije te socijalne akcije (Lye, 2003: 3).

Za konvencionalnu empiricističku epistemologiju subjekt spoznaje treba biti nevidljiv, bestjelesan, u suprotnosti s ikakvim vrijednosnim stavovima, bez ikakvih identiteta (kulturnih, rodnih, rasnih, klasnih...), te homogen, jedinstven i koherentan, a pravo znanje ne treba imati određenu povijesnu poziciju. Epistemologija stajališta zahtijeva potpuno drukčiji subjekt spoznaje. On je vidljiv i tjelesan, ne samo zato jer kreće od konkretnih života već i zato što su i konceptualne sheme uvijek sheme određenog povijesnog momenta. Dakle, takvi »subjekti spoznaje nisu bitno različiti od svojih objekata« (Harding, 1993: 243). Zatim, društva su ta (a ne pojedinci) koja u povijesnim momentima proizvode znanje, i napokon, ti su subjekti višestruki, heterogeni i kontradiktorni.

Predstavnice teorije stajališta pozivaju se na suvremene teoretičare, poput Kuhna, Bloora i Barnes, koji zastupaju tezu da je znanje društveno uvjetovano. Prema Kuhnu, znanost je društveni pothvat. Znanstveno istraživanje i znanje proizvodi su složene interakcije istraživačke zajednice, njezine tradicije i okoline. Dakle, istina je konstrukt znanstvene zajednice, čime je odbačena teza o korespondenciji pojmovno teorijskog mišljenja s objektivno danom realnošću (Geiger, 2002). Jedan je od starijih izvora i Ludwig Wittgenstein, koji je istaknuo važnost socijalnog konteksta i indi-

vidualnih interpretacija stvarnosti na oblikovanje obrazaca društvenog života u području filozofskih istraživanja.

Teoretičarke stajališta pozivaju se i na marksističku teoriju, pa čine analogiju između epistemološke pozicije žena u patrijarhatu i ekonomske pozicije proletarijata u kapitalizmu. Kao što kapitalistička ideologija predstavlja subordinaciju proletarijata buržoaziji kao prirodnu, tako patrijarhalna ideologija predstavlja žensku subordinaciju muškarcima kao prirodnu (Code, 2000).

Osnova teorije stajališta jest tvrdnja da ljudi »vide« stvari različito iz različitih društvenih pozicija; različite grupe imaju različita socijalna, ekonomska i simbolička gledišta. Oni koji kontroliraju društvena značenja oblikuju svijet što ga drugi vide, definiraju stvarnost u konkretnoj kulturi, stvarajući zapravo ideološku perspektivu što, u obliku u kojem je predstavljena svijetu, predstavlja službenu stvarnost. Ono što ideologija čini jest da sustave vjerovanja čini prirodnima, kao da su posve istinita i u prirodi stvari. Ideologija također prikriva sve što joj je suprotstavljeno.

Tvrdnja feminističke teorije stajališta jest da su žene marginalizirana grupa premda ne i homogena; postoje mnogi ekonomski, rasni, etnički i drugi različiti i različito raspoređeni oblici marginalizacije, no rod je glavna podjela unutar koje su žene uglavnom deprivilegirane. Zatim, nema objektivnog ili vrijednosno neutralnog gledišta; svatko ima svoju poziciju i »gleda« stvari iz konteksta vlastite pozicije.

Potrebno je obrazložiti zašto bi stajalište žena, ili feminizma, bilo manje pristrano i iskrivljeno (Harding, 1991).

S. Harding odgovara. Prvo, različiti životi žena bili su podcijenjeni i zanezmareni kao polazišta znanstvenih istraživanja i kao stvaraoci dokaza *za i protiv* znanstvenih tvrdnji.

»Ljudski životi nisu homogeni u bilo kojem rodno stratificiranom društvu, naime, muškarcima i ženama su u takvim društvima pripisane različite aktivnosti, a time i obrasci ponašanja« (Harding, 1991: 121).

S. Harding tvrdi da uzimanje u obzir života žena kao temelja za kritiku dominantnih znanstvenih tvrdnji može umanjiti ograničenosti i iskrivljenosti u slikama prirode i društvenog života što ga pružaju prirodne i društvene znanosti.

Ono što čini temelj feminističkog znanja jesu artikulirana promatranja i teorije o čitavoj prirodi i društvenim odnosima, a sve to iz perspektive ženskih života.

»Potrebno je vrednovati žensko iskustvo i govor, te pažljivo odrediti njihovu ulogu u stvaranju feminističkog znanja« (Harding, 1991: 124).

Drugo, žene su dragocjeni »stranci« društvenom redu. Teoretičarke stajališta tvrde da je jedan od razloga za feminističko istraživanje isključenost žena iz stvaranja i usmjeravanja društvenog poretka i produkcije znanja. Patricia Hill Collins sažima prednosti koje ima netko u poziciji stranca (*outsider-a*); *outsider* donosi u istraživanje spoj bliskosti i udaljenosti, zanimanja i neutralnosti, što je neophodno za povećavanje objektivnosti. Stranac (*outsider*) lakše vidi obrasce mišljenja i ponašanja od onih koji su uklopljeni u dominantnu kulturu.

»Žene su takvi stranci dominantnim institucijama u našem društvu, uključujući prirodne i društvene znanosti, a muškarci u dominantnim grupama su 'domaći' te se njihovi životni

obraci i načini razmišljanja usko poklapaju s dominantnim institucijama i konceptualnim shemama« (Harding, 1991:124).

»Domaći« mogu samo razumjeti, ali ne i objasniti vlastita vjerovanja i ponašanja, a isto tako i antropolozi i sociolozi koji se uglavnom identificiraju s njima. To što dominantne društvene institucije tretiraju žene kao strance, otvara prostor ženama da objasne društveni poredak iz svoje perspektive. Ipak, »mnogi se sociolozi i psiholozi slažu da je društveni poredak disfunkcionalan za žene« (Harding, 1991: 125).⁵

Treće, ženska perspektiva dolazi s druge strane »bitke spolova«, u kojoj žene i muškarci svakodnevno sudjeluju. Konstruiranje priče iz perspektive onih koji se opiru ugnjetavanju donosi manje pristrane i iskrivljene slike prirode i društvenih odnosa. Osim toga, shvatilo se da je feministička politika neophodan uvjet za stvaranje manje parcijalnih i iskrivljenih objašnjenja. Dakle, »u socijalno stratificiranom društvu objektivnost rezultata istraživanja povećava se političkim aktivizmom ugnjetavanih, iskorištavanih i dominiranih grupa, i to na njihovu korist« (Harding, 1991: 127). S. Harding smatra da jedino kroz takvu borbu možemo vidjeti ispod pojava koje stvara nepravedan društveni poredak.⁶

Četvrto, ženska perspektiva proizlazi iz svakodnevnog života i znanstveno je poželjnija od perspektive dostupne samo iz »vladajućih« aktivnosti muškaraca u dominantnim grupama. D. Smith to objašnjava na sljedeći način. Ženama su pripisani poslovi koje muškarci iz dominantnih grupa ne žele raditi, »ženski posao« tako odtirečuje muškarce brige oko svojih tijela i mjesta na kojima žive oslobađajući ih da se bave apstraktnim konceptima. Ženski rad artikulira i oblikuje muške koncepte svijeta, štoviše – što uspješnije žene obavljaju »ženski posao« to isti postaje nevidljiviji muškarcima. Oni muškarci oslobođeni takvog rada smatraju realnim samo ono što se odnosi na njihov apstraktni mentalni svijet. Zbog toga muškarci ne vide »ženski rad« kao pravu ljudsku aktivnost, samoizabranu i svjesno željenu, već samo kao prirodnu aktivnost, vrstu instinktivnog rada. Žene su na taj način isključene iz muških koncepcija kulture i povijesti (Smith, 1999).

Historičarka Bettina Aptheker⁷ govori da krenemo li od svakodnevnosti ženskih života doći ćemo do razumijevanja života i muškaraca i žena, i to vrlo različitog od uobičajenog u konvencionalnoj socijalnoj teoriji. Ona pod svakodnevnošću ženskih života misli na obrasce što ih žene kreiraju i značenja koja stvaraju svakog dana tijekom vremena kao rezultat njihova rada u kontekstu podčinjenosti muškarcima. Poanta nije da se opisuju svi aspekti svakodnevnih aktivnosti žena već da se sugerira način spoznavanja iz značenja što ih žene daju svom radu. Potraga za svakodnevnošću metoda je kojom se može učiti iz obrazaca i značenja što ih žene stvaraju. Ako prikažemo ono što učimo, povezujući značenja jedna s drugima, stvaramo drukčiji način viđenja stvarnosti. Taj način viđenja S. Harding smatra ženskim stajalištem. B. Aptheker također govori da postoje mnogi načini na koje žene poboljšavaju kvalitetu svakodnevnog života i čuvaju kulturno nasljeđe. To čini važne strategije političkog otpora opresiji i dominaciji, bez obzira definiraju li se kao »feministički«, »socijalistički«, »radikalni«, »liberalni« ili ne.

Šesto, ženska perspektiva proistekla je iz ideološkog dualizma: priroda nasuprot kulturi. Teoretičarke stajališta istaknule su načine na koje ženske aktivnosti posreduju podjelu u suvremenoj zapadnoj kulturi na prirodu i kulturu, kao što je na primjer podjela između intelektualnog rada s jedne strane, a fizičkog ili emocionalnog s druge. Postoji razlika između perspek-

tive muškog rad(nik)a i ženskog. Žene u svom radu uključuju i um i tijelo; na primjer u odgoju djece – one »stvaraju« muškarce i žene – na svakodnevnoj razini i dugoročno. Istražujući ženske aktivnosti u rodno podijeljenom radu, može se razumjeti kako i zašto društveni fenomeni imaju oblike kakve vidimo.

Sedmo, žene, a pogotovo istraživačice, unutrašnji su stranci (*outsiders within*). Sociologinja Patricia Hill Collins razvila je feminističku teoriju stajališta da bi objasnila važan doprinos što ga sociologiji mogu dati afro-američke feminističke znanstvenice. Njihova je pozicija značajna jer imaju pogled »izvana« (kao žene) i »iznutra« (kao znanstvenice). Isto kao što su značajne studije pripadnika proučavanih zajednica. Naime, starije antropološke i sociološke studije pisali su pripadnici dominantne kulture i (svjesno ili nesvjesno) pretpostavljeno je da domoroci neće pisati studije o antropolozima i/ili sociolozima. Objektivnost se uvećava nadidemo li raskorak između života »*outsidera*« i »*insidera*«, te njihovih omiljenih konceptualnih shema.

Osmo, ovo je pravo vrijeme u povijesti. S. Harding započinje ovaj argument povlačeći paralelu s marksističkom teorijom stajališta proletarijata.

»Kao što nije bilo moguće 'vidjeti' klasni sistem buržoazije i proletarijata, odnosno vidjeti kapitalističke mehanizme koji proizvode ove klase prije nego što su se javili 'konflikti' među proizvodnim silama i načinima proizvodnje sredinom 19-og stoljeća, tako ni spolni/rodni sistem nije mogao postati područjem istraživanja i objektom znanja prije nedavnih promjena u odnosima žena i muškaraca, ekonomskih promjena, seksualne revolucije, povećanog ulaska žena u visoko obrazovanje, borbi za ljudska prava 1960-ih godina i drugih ekonomskih, političkih i socijalnih pojava« (Harding, 1991: 133).

Niti jedna od ovih tvrdnji ne sugerira da su biološke razlike između žena i muškaraca izvor feminističkih analiza, niti se pozivaju na žensku intuiciju. Osim toga, ove tvrdnje nisu međusobno konkurentne već su komplementarne. Isto tako, ne treba ih smatrati jednim izvorima istraživanja ženskih života. I napokon, »pristupi epistemologije stajališta osposobljavaju nas za prilagođavanje i redefiniranje objektivnosti, koja se u hijerarhijski organiziranom društvu nikako ne može definirati kao vrijednosno neutralna« (Harding, 1991: 134).

Epistemologija stajališta uvjerljiva je onim misliocima koji su navikli istraživati povezanost obrazaca mišljenja i historijskih uvjeta koji te obrasce čine razumljivima. Tako mnogi povjesničari, politički teoretičari i sociolozi nalaze ova objašnjenja ('zašto feministička istraživanja mogu generirati bolje rezultate istraživanja') vjerojatnijima od feminističkog empirizma. Druga velika prednost jest različitost izvora koji su u drugim oblicima uobičajeni za društvene znanosti i na koje se feministkinje mogu pozvati u obrani veće objektivnosti koja se može postići istraživanjem »iz ženskih života«.

5

Treba uzeti u obzir da ova tvrdnja zahtijeva objašnjenje. U američkom društvu, o kojem S. Harding govori, društveni poredak disfunkcionalniji je za nezaposlene afroameričke ili hispanoameričke muškarce nego za ekonomski privilegirane bijele žene. Ovo je vrlo važno, jer osvjetljava usporedbu sa situacijom žena i muškaraca unutar pojedinih klasa, rasa i kultura (Harding, 1991).

6

Ova potreba za borbom ističe činjenicu da feminističko stajalište nije jednostavno stav

koji netko može imati samo tvrdeći ga, već da je to postignuće. S. Harding razlikuje stajalište (*standpoint*) od perspektive koju svatko može zauzeti samo 'otvorivši oči'. Naravno, ne zauzimaju svi muškarci 'mušku' poziciju u ovim borbama; neki muškarci su feministi, a neke žene nisu (Harding, 1991).

7

Navedeno prema Harding, 1991.

Zaključak

Vrijednost ove epistemologije u njezinu je udaljavanju od tradicionalnih diskursa, i to oslanjajući se na relevantne suvremene kritičare znanosti i usvajajući najplodniji relativizam – povijesno-sociološki. Sve spomenute autorice, i mnoge druge naravno, daju značajan i nezaobilazan doprinos modernoj znanosti, propitujući značenja dominantnih okvira u kojima mislimo i živimo. Nove i drukčije perspektive od dosadašnjih upotpunjuju, a nekad i mijenjaju sliku stvarnosti. To je i prvi korak u podizanju svijesti o odnosima u kojima svakodnevno na različitim razinama (su)djelujemo. Rasvjetljavanje stvarnosti trebao bi biti imperativ znanosti kako bi odnosi u društvu postali ravnopravniji. Naime, u našem, zapadnom društvu znanosti je povjerenjeno golemo povjerenje. Stoga ona ima veliku odgovornost te ne može dopustiti da padne u nekritičke i/ili ideološke zamke. Dakle, suvremena znanost ne može opstati bez uvažavanja kritika. Iako je njezin kredibilitet za mnoge još uvijek nepomućen, feministički uvidi vrlo su ozbiljni i značajni; oni je osvještavaju i unaprjeđuju i stoga su neophodni znanstvenom diskursu.

Kritike tradicionalnih patrijarhalnih modela znanja, te umetanje ženske i drugih perspektiva u spoznaju prelazi granice teorijskih rasprava. Nova znanja, znanja manjina artikulirana su kroz kulturalne, postkolonijalne, multi-etničke, ženske i druge studije te, iako su u različitoj mjeri uklopljeni u tradicionalne obrazovne institucije, čine dio suvremenog obrazovanja – to je ključni agens stvaranja i širenja znanja. Ti novi, alternativni studiji i njihova integracija na sveučilišta su, između ostalog, utjecali na promjene, pa su, na primjer,

»... kritike 'muške' sociologije postale utjecajne i široko prihvaćene te se znatno povećao broj socioloških studija žena, studija važnih za žene i studija koje istražuju ženska viđenja društvenog života« (Haralambos, Holborn, 2002: 987).

Ipak, još je mnogo mjesta za korjenite promjene, za podizanje razine svijesti o utjecaju rodnih (i drugih) predrasuda i njihovo neutraliziranje u sociologiji, znanosti i društvu.

Literatura

Code, Lorraine (2000), »Epistemology«, u: Jaggar, Alison M. – Young, Iris Marion (ur.), *A Companion to Feminist Philosophy*. New York: Blackwell Publishers.

Evelyn Fox Keller, Longino, Helen E. (1999), »Introduction«, u: *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press.

Gatens, Moira (2000), »Modern Rationalism«, u: Jaggar, Alison M. – Young, Iris Marion (ur.), *A Companion to Feminist Philosophy*. New York: Blackwell Publishers.

Geiger, Marija (2002), »Feministička epistemologija: kratak pregled feminističke kritike znanosti«. *Revija za sociologiju* 1–2: 103–115.

Haddock Seigfried, Charlene (2000), »Pragmatism«, u: Jaggar, Alison M. – Young, Iris Marion (ur.), *A Companion to Feminist Philosophy*. New York: Blackwell Publishers.

Haralambos, Michael – Holborn, Martin (2002), *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.

Harding, Sandra (1993), »Rethinking Standpoint Epistemology: What is 'Strong Objectivity'?«, u: Alcoff, Linda – Potter, Elizabeth (ur.) *Feminist Epistemologies*. New York, London: Routledge.

Harding, Sandra (1991), *Whose Science? Whose Knowledge?* Ithaca, New York: Cornell University Press.

Keller, Evelyn Fox (1999), »Feminism and Science«, u: Keller, Evelyn Fox – Longino, Helen E. (ur.) *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press.

Lye, John (2003), *Some Feminist Theories: Standpoint Theory*. http://www.brocku.ca/english/courses/2F55/some_theories.html (26. 3. 2003.)

Matić, Davorka (2001), *Ratovi znanosti: pogled unatrag*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

May Schott, Robin (2000), »Kant«, u: Jaggar, Alison M. – Young, Iris Marion (ur.), *A Companion to Feminist Philosophy*. New York: Blackwell Publishers.

Papić, Žarana (1987), »Ženska perspektiva u sociologiji«, u: *Žena i društvo: kultiviranje dijaloga. Zbornik radova*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.

Prijić-Samaržija, Snježana (2002), »Ženska perspektiva«, u: *Zarez IV/80*, 9. svibnja 2002., str. 22–23.

Rose, Hilary (1987), »Hand, Brain and Heart: A Feminist Epistemology for the Natural Sciences«, u: Harding, Sandra – O'Barr, Jean F. (ur.), *Sex and Scientific Inquiry*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Schiebinger, Londa (1996), *The Mind Has No Sex*. Cambridge, London: Harvard University Press.

Smith, Dorothy E. (1999), »Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology«, u: Keller, Evelyn Fox – Longino, Helen E. (ur.), *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press.

Nataša Bokan

Feminist Epistemology

The view of science as neutral and not subject to the influence of class, race, gender nationality and politics, was largely rejected during the 1960s and 1970s. Certain movements that focused on the social use of science had recognized science as a vehicle of the capitalist movement and as a means of exploitation, pronouncing science an extended accomplice to the subordination of women, minorities, and underdeveloped countries. One of these movements is the feminist movement. Prior to the criticism of these movements, science was thought of as objective and value-neutral.

Modern feminist theory in the 1970s submitted a critical and theoretical concept of gender presented as a way of differentiating between the social construction of masculinity and femininity and the biological categories of male and female. Using this concept as a starting point and incorporating social constructivism, the feminists have articulated the feminist standpoint theory which attempts to construct knowledge from the perspective of women's lives. They stated key moments that have prevented the impartiality of science. The key concept of the standpoint epistemology incorporates the thesis that there exists a need to replace the epistemology of the neutral, disinterested observer of the world with the epistemology sensitive to all specificities of the social context. The feminist version of the theory states that the way women experience social life gives them a unique view to the way the society functions, and that the women's, or feminist's standpoint is less biased and distorted, for which they offer a number of arguments.